

КАТЕГОРІЯ «ЦІННОСТІ» У ПСИХОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ

У статті розглядається категорія «цінність» у філософському, психологічному і педагогічному вимірі, подано визначення феномена та його характеристику.

Ключові слова: цінність, аксіологія, функції.

Метою статті є з'ясування сутності феномена «цінність» у психолого-педагогічному вимірі. Зауважимо, що проблема цінностей досліджувалась у різних напрямках: філософському (Аристотель, О. Дробницький, А. Здравомислов, І. Ісаєв, М. Каган, О. Корнієнко, В. Огнев'юк та ін.), психологічному (Б. Ананьєв, І. Бех, Л. Виготський, Б. Вульф, В. Зінченко, О. Киричук, С. Максименко, З. Равкін, Т. Титатернко та ін.), педагогічному (Н. Асташова, Є. Бондаревська, С. Гессен, С. Кульневич, І. Підласий, І. Харламов та ін.).

Цінність, як науковий термін, був започаткований Аристотелем і введений у науковий обіг у 60-х роках XIX ст.. Основною дефініцією поняття «цінність» є значущість певних реалій дійсності з погляду задоволення матеріальних і духовних потреб, інтересів людини; це те, що може цінувати особистість, що є для неї значущим і важливим. Цінності – це властивості буття, які створює людина або які мають певне відношення до неї.

Цінності вивчає спеціальна галузь науки «аксіологія» (грец. *axia* – цінність і *logos* – вчення, слово) – це філософське дослідження природи цінностей, де цінності розглядають як специфічні соціальні явища, певні прояви суспільних відносин і нормативно оцінкового боку суспільної свідомості. Термін «аксіологія» введено в науковий обіг П. Лапі та Е. Гартманом, яким вони називали виокремлений на початку XX століття самостійний розділ філософії, що вивчав ціннісну проблематику.

Його напрямом була спроба розв'язати деякі складні питання філософії, що належать до загальної «проблеми цінностей», згодом набув характеру розгадки «всього» і «всія» і вважається галуззю особливого та своєрідного бачення світу.

Аксіологія, зазначають М. Дьяченко і Л. Кандилович, – це вчення про матеріальні, культурні, духовні, моральні і психологічні цінності особистості, групи, колективу, суспільства. У кожному суспільстві формується ціннісно-нормативна система. Вимір і оцінка тих чи тих цінностей, наголошують автори, змінюються в процесі історичного розвитку [4, с.10].

Аналіз філософських і психологічних досліджень дозволяє дійти висновків щодо розмаїття поглядів на сутність поняття «цінність»: це здатність задовольняти потреби й інтереси особистості (О. Дробницький, А. Здравомислов); особлива значущість речей, явищ, процесів, ідей для життєдіяльності суб'єкта, його потреб та інтересів (В. Тугарінов); форма прояву людиною різноманітного ставлення до предметів, явищ, подій (В. Василенко); специфічне утворення свідомості, особлива індивідуальна реальність, що має особливу значу-

щість для суб'єкта, котрий її переживає (І. Бех, Л. Виготський, В. Малахов, С. Рубінштейн); особлива індивідуальна реальність, суть якої полягає в її «позитивній» значущості (Б. Додонов) і яка має вирішальне значення у процесі життєдіяльності людини.

Значимо, що на сучасному етапі дослідженню аксіологічного аспекту освіти, зокрема української, присвячена робота О. Огнев'юка [11]. Автор у соціально-філософському зрізі розглядає освіту в ракурсі її зв'язків із соціумом та його підсистемами, як акційно значуще соціокультурне утворення. Особливістю пропонованої розвідки є те, що вона заснована насамперед на матеріалах аналізу вітчизняної освіти, крізь призму її як етапних надбань, так і історичних та сучасних колізій, запитів і проблем. Соціально-філософський характер аналізу забезпечується, при цьому, постійним співвіднесенням освіти як специфічної цілісності з людиною, її потребами, інтересами та цілями; українським суспільством у цілому та такими його важливими інститутами, як економіка, соціальна сфера, політика, держава, політична партія, соціальне управління, наука (і особливо – суспільствознавство), ідеологія, мораль тощо [11, с. 9].

За сучасних умов розбудови в Україні соціально-правової держави та громадянського суспільства дедалі більш важливого значення набуває світоглядне, філософсько-аксіологічне осмислення освіти як однієї з найбільш значущих людських цінностей, її місця та ролі в системі цінностей сталого соціального розвитку, на який зорієнтовані трансформаційні процеси системи освітнянських цінностей і норм, оскільки вона не тільки становить одну із визначальних внутрішніх, органічних компонентів освіти як цілісного і водночас структурованого соціального інституту, а й істотно впливає на характер і темпи соціодинаміки системи цінностей сучасного українського суспільства в цілому.

За результатами вивчення та узагальнення української педагогічної теорії й вітчизняної освітнянської практики В. Огнев'юк дійшов висновку, що історичний поступ у царині освіти становить собою не простий лінійно-поступальний процес, а уможливується лише через низку своєрідних «петель антиципації», що передбачає усе нове й нове звернення, повернення, але кожного разу – вже за інших умов, до певних наскрізних освітніх інваріантів – зразків, образів, моделей, настанов, особливе місце серед яких посідають самотні неминущі духовні цінності української культури [11, с. 6]. Ученим обґрунтовано у світоглядно-методологічному аспекті, що українська освіта у своєму становленні, структурованні та функціонуванні постає у якості ціннісного соціального інституту, власна внутрішня система

цінностей якого є важливим чинником формування нової системи загальносуспільних цінностей.

Філософ О. Корнієнко розглядає цінності особистості як системну ознаку, що виявляє функціональний аспект особистісного значення у процесі діяльності, характеризує специфічні аксіологічні відносини з боку особистості, спрямовані на реалізацію як особистих потреб, інтересів, так і інтересів системи, до якої належить певна особистість. Як система, цінність особистості є цілісним аспектом, що має певне число функціональних, пов'язаних один з одним елементів та взаємовідносин між ними. При цьому цінності, зауважує науковець, мають двобічний характер - вони і соціальні, і індивідуальні. Соціальність цінностей полягає у тому, що вони зумовлені системою виховання і навчання, певною структурою соціальних відносин, формуються, виходячи з інтересів і завдань суспільства, коригуються і спрямовуються ними, є проекцією його духовного життя; індивідуальність виявляється в залежності цінностей від особливостей особистості, її життєвого досвіду, специфіки потреб, інтересів, ідеалів [7]. Цінності, за З. Карпенко, мають три форми репрезентації: а) цінність як суспільний ідеал – узагальнене уявлення про вдосконаленість у різних сферах суспільного життя; б) як предметне втілення у вигляді витворів матеріальної і духовної культури або людських вчинків, що віддзеркалюють певні ціннісні ідеали (етичні, естетичні, правові, політичні, освітні і т. ін.); в) мотиваційні структури особистості і насамперед особистісні цінності, що виступають як внутрішні носії соціальної регуляції, закріплені в структурі особистості [6].

Цінності як категорію педагогіки розглядає Н. Асташова [1], через комплекс аксіологічних функцій, а саме:

- **смыслоутворювальну** – одну з провідних, оскільки поєднує змістові й процесуальні аспекти освіти, стимулює інтелектуальну ініціативу. Вона реалізується через актуалізацію смислу процесу, об'єкта, виокремлення конкретних фактів і положень, критичне осмислення інформації, розуміння смислу, вилучення власного смислу, інтеріоризацію цінностей, реалізацію набутого смислу;

- **оцінювальну**, що виражається в розвитку адекватного оцінювання явищ дійсності й духовного життя;

- **орієнтацій**, що виявляється в можливості визначити пріоритетне положення особистісних характеристик на основі заданих параметрів «ієрархії цінностей»;

- **нормативну**, що «узаконоює» складові компоненти аксіосфери педагога, вихованця, системи їхніх взаємовідносин, які є своєрідним ціннісним зразком, «камертоном» системи навчання і виховання;

- **регулятивну**, що спрямовує розвиток системи освіти, суб'єктів цієї системи в рідше національних і загальнолюдських цінностей, встановлює необхідну взаємодію в освітній сфері. Роль регулятивної функції підвищується із зростанням рівня духовності учасників педагогічного процесу;

- **контрольовальну**, що дозволяє відстежувати рівні сформованості ціннісних орієнтацій особистості,

рівні розвитку цінностей у культурно-історичному контексті [10, с.9].

Н. Асташовою було розкрито **основні принципи педагогічної аксіології**, що виконують роль вихідних постулатів і знаходять застосування при аналізі педагогічних реалій з погляду педагогіки гуманізму. Це такі: **принцип гуманізму, комплексності, адекватності, принцип динамізму ціннісних орієнтацій, емоційної відкритості, включеності, принцип ієрархічності** [1, с. 10].

Педагоги (Є. Бондаревська, В. Сластьонін, Е. Шиянов та ін.) під педагогічними цінностями розуміють норми, що регламентують педагогічну діяльність і виступають як пізнавально-дієва система, яка служить опосередкованою і пов'язуючою ланкою між суспільним світоглядом, що склався у галузі освіти, і діяльністю педагога. При цьому акцентується увага на тому, що педагогічні цінності, як й інші, мають синтагматичний характер, тобто формуються історично й фіксуються в педагогічній науці як форма суспільної свідомості у вигляді специфічних образів та уявлень. Оволодіння педагогічними цінностями здійснюється в процесі педагогічної діяльності, в ході якої відбувається їх суб'єктивізація, що є показником особистісно-професійного розвитку педагога [13].

Науковцями виокремлюються особистісні, групові та соціальні педагогічні цінності. На їхню думку, соціально-педагогічні цінності відбивають характер і зміст тих цінностей, які функціонують у різних соціальних системах, виявляючись у суспільній свідомості. Це сукупність ідей, уявлень, норм, правил, традицій, що регламентують діяльність суспільства у сфері освіти.

Групові педагогічні цінності – це ідеї, концепції, норми, які регулюють і спрямовують педагогічну діяльність у межах певних освітніх інститутів. Сукупність таких цінностей мають цілісний характер, є відносно стабільними і повторюваними.

Особистісно-педагогічні цінності виступають як соціально-психологічні утворення, в яких відображаються цілі, мотиви, ідеали, настанови та інші світоглядні характеристики особистості вчителя, що у своїй сукупності складають систему його ціннісних орієнтацій. При цьому науковці зауважують, що аксіологічне "Я" як система ціннісних орієнтацій містить не лише когнітивні, а й емоційно-вольові компоненти, що відіграють роль її внутрішнього орієнтира. У ньому асимільовано як соціально-педагогічні, так і професійно-групові цінності, що служать підставою індивідуально-особистісної системи педагогічних цінностей. Ця система включає:

- цінності, пов'язані з утвердженням особистістю своєї ролі в соціальному та професійному середовищах (суспільна значущість праці педагога, престижність педагогічної діяльності, визнання професії найближчим особистісним оточенням та ін.);

- цінності, що задовольняють потребу в спілкуванні й розширюють його коло (спілкування з дітьми, колегами, референтними людьми, переживання дитячої любові і прив'язаності, обмін духовними цінностями тощо);

- цінності, які орієнтують на саморозвиток творчої індивідуальності (можливості розвитку професійно-творчих здібностей, залучення до світової культури, заняття улюбленим предметом, постійне самовдосконалення та ін.);

- цінності, що дозволяють здійснювати самореалізацію (творчий характер праці педагога, романтичність і захопленість педагогічною професією, можливість допомоги соціально неблагополучним дітям тощо);

- цінності, які дають можливість задовольняти прагматичні потреби (можливість отримання гарантованої державної служби, оплата праці і тривалість відпустки і т. ін.) [13].

За С. Рапацевичем, цінністю є будь – який об'єкт, що має життєво важливе значення для суб'єкта. У широкому розумінні, зауважує автор, цінностями можуть виступати не тільки абстрактні привабливі сенси чи ситуативні цінності, а й стабільно важливі для індивіда конкретні матеріальні блага. У більш вузькому значенні під цінностями розуміють духовні ідеї, що містяться в поняттях, які мають високий ступінь узагальнення. Формуючись у свідомості, продовжує науковець, ці цінності опановують у процесі засвоєння культури [14, с. 208].

Психологічні словники визначають цінності як поняття, що фіксує позитивне чи негативне значення будь-якого об'єкта чи явища, одну з форм суспільних відносин; цінність – це специфічне людське, суб'єктивно зацікавлене ставлення людини до речей, процесів, явищ [с. 184].

Цінність у психологічній науці розглядається як моменти відносного й абсолютного в її розвитку. Цінності поділяються на матеріальні – перетворені людьми природні багатства; духовні – включають у себе ідеї, філософію, психологію, мораль тощо. Цінності втілюють у собі суспільні ідеали і виступають як еталон належного.

Психологи виокремлюють три форми існування цінності, а саме: а) цінність як вироблене суспільною свідомістю абстрактне уявлення про атрибути належного в різних сферах громадського життя; такі цінності можуть бути і загальнолюдськими «вічними» (істина, краса, справедливість), і конкретно – історичними (рівність, демократія); б) з'являються в об'єктивованій формі у вигляді витворів матеріальної та духовної культури або людських учинків – конкретних предметних утілень суспільних ціннісних ідеалів (етичних, естетичних, політичних, правових); в) цінності соціальні, переломлюючись через призму індивідуальної життєдіяльності, входять до психологічної структури особистості як особистісні цінності – одне з джерел мотивації її поведінки [15, с. 579].

Зауважимо, що кожній людині властива індивідуальна, специфічна ієрархія особистісних цінностей, яка служить сполучною ланкою між духовною культурою суспільства і духовним світом особистості, між буттям суспільним та індивідуальним. Система їх складається в процесі діяльнісного предметного сприйняття індивідами змісту суспільних цінностей, об'єктами у витворах матеріальної і духовної культур. Зазначимо, що для особистісних цінностей здебільшого характерна висока усвідомленість; вони віддзеркалюються у свідомості у вигляді ціннісних орієнтацій

і слугують важливим чинником соціальної регуляції взаємин людей і поведінки індивіда.

Психологи (К. Абульханова-Славська, І. Бех, Б. Братусь, С. Кон, С. Максименко, Т. Титаренко, В. Ядов та ін.) розглядають різноманітні аспекти понять "цінності", при цьому вони зауважують, що сфера особистісних цінностей визначає життєві орієнтації особистості і є найважливішими регуляторами поведінки. У цінностях фіксується особлива значущість тих чи тих предметів (матеріальних чи ідеальних) для конкретної особистості [9].

К. Клакхон визначає цінності як "усвідомлене чи неусвідомлене, характерне для індивіда чи для групи індивідів уявлення про бажане, що зумовлює вибір цілей (індивідуальних чи групових) з урахуванням можливих засобів і способів дії. Продовжуючи цю думку, М. Сміт уточнює, що цінності є настановами особливо-го роду, які діють як стандарти, засобами яких оцінюється вибір. До того ж, зауважує автор, особистісні цінності належать до галузі бажаного і того, чому надається перевага, вони більше сполучаються з дієсловом "повинен", ніж з дієсловами "бути" або "хочу".

Представники натуралістичних концепцій (Дж. Дьюї та ін.) визначають цінності як вираження природних потреб людини. Інші вчені (К. Льюїс, Т. Парсонс, Р. Перрі) розуміють цінність як явище свідомості, вбачаючи в ній прояв психологічного настрою, суб'єктивного ставлення людини до об'єктів та явищ, які вона оцінює, зводячи сутність цінності до суб'єктивного, психологічного акту переживань. На думку Г. Лялюк, цінність - це результат взаємодії суб'єкта й об'єкта, результат процесів оцінювання. Вона виступає як певний зміст свідомості, має певну спонукальну силу, що спрямовує на ті цілі, в яких закладена або відображається ця цінність, а не тільки її відтворення, підтримання, повторення. Відтак, доходить висновку науковець, цінність містить у собі суб'єктивний момент, пов'язаний з інтересами, прагненнями, спонуканнями кожного конкретного суб'єкта, й уточнює, що цінність - це ті відображені суб'єктом галузі його існування, через які відбувається виділення ним себе самого, своєї особистості, власного "Я". Вона характеризує, з одного боку, найвагоміші сфери ставлення до дійсності, з іншого - містить у собі певне уявлення про себе (образ "Я") [3].

З гуманістичної позиції розглядають цінності В. Андреев, С. Рубінштейн, О. Савченко, А. Сущенко, Н. Щуркова та ін. Зокрема, О. Савченко акцентує на тому, що гуманістичні цінності в освіті зумовлюють зміну авторитарно-дисциплінарної моделі виховання на особистісно зорієнтовану, сутнісними ознаками якої є виховання з максимальною індивідуалізацією, створення умов для розвитку та самовдосконалення осмисленого визначення своїх можливостей і життєвих цілей [12].

Зазначається, що у виборі засобів виховного впливу на особистість, визначенні виховної роботи, учителям важливого значення слід надавати знанням різних систем цінностей. Серед них виділено три системи, які формують ціннісне ставлення особистості до суспільства і самої себе. Першу систему виховання побудовано на трансцендентних цінностях, що передбачає спрямованість духовного виховання до найвищої, абсолютної

цінності. До цієї системи належать такі цінності: душа, безсмертя, щастя, віра, надія, любов тощо. У другій системі - виховання побудовано на соціометричних цінностях. Вищою цінністю виступає людство в цілому, а виховання її націлене на формування позитивного ставлення вихованців до людей. Базовими цінностями в цій системі є свобода, рівність, братерство, мир, творчість, гуманність, згода та ін. У третій системі виховання, побудованій на антропоцентричних цінностях, базовими цінностями вважаються самореалізація, автономність, задоволення, користь, відвертість, індивідуальність, оскільки цю систему спрямовано на піднесення індивідуальності у структурі людських цінностей.

Ціннісна система людини розуміється О. Єпіком як складно побудований регулятор людської життєдіяльності, який відображає у своїй структурній організації та змісті особливості об'єктивної дійсності, що охоплює і зовнішній для людини світ, і саму людину в усіх її об'єктивних характеристиках. При цьому, науковець виокремлює термінальні й інструментальні цінності. Термінальні цінності визначаються як те, що є найбільш бажаним та емоційно привабливим для особистості, описує ідеальний стан її буття. Термінальні цінності виконують функцію вибору як цілей, так і допустимих способів їх досягнення. Інструментальні цінності це спосіб поведінки або дії, не прив'язаних безпосередньо до мети. До інструментальних цінностей учений відносить моральні цінності, цінності компетенції. Функцією інструментальних цінностей є активізація критеріїв та стандартів при виборі способу поведінки або дії [5].

Дещо по-іншому класифікує цінності С. Єрмакова. Так, зауважує науковець, одним із різновидів професійно-педагогічних цінностей педагога є інформаційні

цінності, їх значення зумовлено тим, що навчально-виховний процес здебільшого процес інформаційний. Педагог для учнів виступає джерелом знань різноманітної інформації. Для цього самому вчителю необхідно не тільки добре знати свій предмет, але й бути компетентним в інших сферах знань. Комунікативні цінності пов'язані з впливом авторитету вчителя на учнів. Комунікативна діяльність включає в себе прояв любові до дітей, інтерес до них, що в сукупності характеризує гуманні взаємини вчителя з дітьми. Гуманістичні цінності характеризують учителя як гармонійно зрівноважену, високо моральну особистість. Прогностичні цінності проявляються в умінні вчителя "бачити" педагогічні ситуації, визначати та знаходити правильне рішення. Діагностичні цінності, у свою чергу, пов'язані з вивченням психологічних і характерологічних особливостей учнів, діагностикою готовності дитини до школи, вивченням результативності навчально-виховного процесу на основі змін рівня морального розвитку учня тощо. Аналітико-оцінні цінності виявляються в аналізі педагогічного процесу, виявленні його позитивних боків і недоліків, порівнянні й оцінці результатів. Дослідницькі цінності полягають у самореалізації творчого потенціалу вчителя, його індивідуальної неповторності та здібності до самостійного пошуку [3].

Як бачимо, С. Єрмакова класифікує цінності з позиції професійної діяльності педагога. Вважаємо, що описані класифікації цінностей та їх функції притаманні й професії психологів, на основі яких у процесі навчання у майбутніх психологів складаються адекватні професійні ціннісні орієнтації, сутність яких розглянемо в наступних публікаціях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Асташова Н.А. Концептуальные основы педагогической аксиологии / Н. А. Асташова // Педагогика. – М. : Педагогика, 2002. – № 8. – С. 8-13.
2. Бех І. Особистісні цінності як духовне надбання людини / І.Д. Бех / Виховання особистості. – У 2^x кн. – Кн. 1 – К. : «Либидь», 2003. – 278 с.
3. Виховна робота зі студентською молоддю [навч. посібник] / За ред. Т.Ю. Осипової. – Одеса, Фенікс, 2006. – 288 с.
4. Дьяченко М. М. Краткий психологический словарь: личность, образование, самообразование, профессия / М.М. Дьяченко, Л.А. Кандыбович. – Мн.: «Хелтон», 1998. – 399 с.
5. Єпік О.В. Рушійні сили та закономірності формування моральних цінностей / О.В. Єпік // Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ. – Рівне: «Волинські береги», 2002. – Вип. 3. – с. 36-39.
6. Карпенко З.С. Аксиология / З.С. Карпенко. – К. : 1998. – 219 с.
7. Корнієнко О.М. Національні цінності особистості: сутність та особливості формування: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук / О.М. Корнієнко. –К.: 1998. – 20 с.
8. Короткий психологічний словник / За ред. В.І. Войтка. – К. : Вища шк., 1976. – 191 с.
9. Крошка О.І. Сучасна психологічна наука про емоційно-оцінне ставлення до себе і життєво-цінні орієнтації / О.І. Крошка // Науковий вісник ПДПУ ім. К.Д. Ушинського: зб. наук. пр. – Одеса, 2008. - № 6-7. – С. 48-52.
10. Лялюк Г.М. Проблема формування ціннісних орієнтацій підлітків / Г.М. Лялюк // Наука і освіта. – 2004. – № 6 – 7. – С. 157-160.
11. Огнев'юк В.О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку: монографія / В.О. Огнев'юк. – К. : Знання України, 2003. – 448 с.
12. Савченко О. Удосконалення професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів / О. Савченко // Початкова школа. – 2001. – № 7. – С. 1-4.
13. Сластенин В.А. Педагогика: [учебное пособие для студентов ВУЗов] / В.В. Исаев, Е.Н. Шиянов, В.А. Сластенин. – М.: Академия, 2002. – 576.
14. Современный словарь по педагогике [сост. Е.С. Рапачевич]. – Мн.: «Современное слово», 2001. – 928.
15. Шапар В. Сучасний тлумачний психологічний словник / В. Шапар. – Х. : Прапор, 2005. – 64 с.

Подано до редакції 27.03.13